

BOLALARDA IKKINCHI SIGNAL TIZIMINING RIVOJIGA TA’SIR ETUVCHI OMILLAR

Salomova Farangiz, Qayumova Farida, Alimardonova Mo'tabar Xolmo'minovna

Shahrisabz davlat pedagogika instituti biologiya yo'nalishi biom2.23- guruh talabasi Tabiiy fanlar kafedrası

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20282884>

Annotatsiya

Ushbu maqolada insonlarga xos bo'lgan, so'z vositasida amalga oshiriladigan ikkinchi signal tizimining bolalarda shakllanish bosqichlari hamda biologik, ijtimoiy va psixologik omillarning tutgan o'rni tahlil qilinadi. Shuningdek, oilaviy muhit, muloqot sifati va zamonaviy texnologiyalarning nutq rivojlanishiga ta'siri yoritilgan.

Mundarija:

- 1.Kirish: Ikkinchi signal tizimi tushunchasi va uning ahamiyati
- 2.I.P. Pavlov ta'limoti: Birinchi va ikkinchi signal tizimlarining o'zaro bog'liqligi
- 3.Ikkinchi signal tizimining rivojlanish bosqichlari
- 4.Biologik omillar: Asab tizimining yetilishi va irsiyat
- 5.Ijtimoiy-pedagogik omillar: Oilaviy muhit va nutqiy muloqot
- 6.Psixologik omillar: Emotsional bog'liqlik va nutq motivatsiyasi
- 7.Zamonaviy texnologiyalarning ta'siri (ekran vaqti)
- 8.Nutq rivojlanishidagi nuqsonlar va ularning oldini olish
- 9.Xulosa va tavsiyalar
- 10.Foydalanilgan adabiyotlar

1. KIRISH

Ikkinchi signal tizimi — faqat insonlarga xos bo'lgan, so'zlar vositasida yuzaga chiqadigan bosh miya yarim sharlari po'stlog'ining yuqori nerv faoliyatidir. Ushbu tizim eshitiladigan, aytiladigan yoki ko'z bilan qabul qilinadigan so'zlar orqali amalga oshadi.

Birinchi signal tizimidan farqli ravishda, ikkinchi signal tizimida “signallar signali” tushunchasi mavjud bo'lib, bunda so'zlar narsa va hodisalarning umumlashgan ifodasi sifatida xizmat qiladi. Shu sababli inson atrof-muhitni nafaqat sezadi, balki uni tahlil qiladi, mavhum fikrlaydi hamda ijtimoiy munosabatlarga kirishadi.

Bolalarda ikkinchi signal tizimining rivojlanishi nutq shakllanishi bilan chambarchas bog'liq bo'lib, bolaning aqliy rivojlanishida muhim o'rin tutadi.

2. I.P. PAVLOV TA'LIMOTI VA TIZIMLARINING O'ZARO BOG'LIQLIGI

Akademik Ivan Pavlov ta'limotiga ko'ra, inson faoliyati ikki signal tizimi orqali boshqariladi.

Birinchi signal tizimi

Bunda organizm tashqi muhitdagi konkret ta'sirlarga javob beradi. Masalan:

ovqat hidi;

yorug'lik;

tovush;

harorat.

Ikkinchi signal tizimi

Bu tizim esa so'zlar orqali amalga oshadi. So'z narsa va hodisalarning umumlashgan belgisi hisoblanadi.

Masalan, bola dastlab olmani ko‘radi va ushlab ko‘radi, keyinchalik esa “olma” so‘zi orqali uni tasavvur qiladi. Shu tariqa ikkinchi signal tizimi birinchi signal tizimi asosida shakllanadi.

Ikkinchi signal tizimi rivojlangan sari bolaning:

fikrlash qobiliyati;

xotirasi;

mantiqiy tafakkuri;

nutqi rivojlanib boradi.

3. IKKINCHI SIGNAL TIZIMINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI

Ikkinchi signal tizimi tug‘ilgandan boshlab emas, balki nutqning rivojlanishi bilan bosqichma-bosqich shakllanadi.

1-bosqich. Tayyorgarlik davri (0–1 yosh)

Bu davrda bola:

tovushlarga javob qaytaradi;

kattalar nutqini tinglaydi;

guldiraydi;

ayrim so‘zlarni tushuna boshlaydi.

2-bosqich. Boshlang‘ich so‘zlar davri (1–2 yosh)

Bu bosqichda:

bola birinchi so‘zlarni talaffuz qiladi;

oddiy buyruqlarni bajaradi;

predmet nomlarini eslab qoladi.

3-bosqich. Faol nutq davri (2–4 yosh)

Bu davrda bola:

gap tuzishni boshlaydi;

savollar beradi;

muloqotga faol kirishadi.

4-bosqich. Mavhum fikrlash davri (4–7 yosh)

Bu davrda:

murakkab gaplar shakllanadi;

voqealarni hikoya qilib bera oladi;

mantiqiy va mavhum fikrlash rivojlanadi.

4. BIOLOGIK OMILLAR: ASAB TIZIMINING YETILISHI VA IRSIYAT

Ikkinchi signal tizimining rivojlanishi bevosita bosh miya po‘stlog‘ining yetilishiga bog‘liq.

Markaziy asab tizimining holati

Chap yarim shardagi nutq markazlari:

Broka markazi;

Vernike markazi

nutq shakllanishida muhim rol o‘ynaydi.

Irsiyat omili

Nutq qobiliyatining ayrim jihatlari genetik omillar bilan belgilanadi. Ota-onadagi ayrim nutq xususiyatlari bolaga irsiy tarzda o‘tishi mumkin.

Prenatal davr ta‘siri

Homiladorlik davridagi:

noto‘g‘ri ovqatlanish;

infeksiyalar;

stress;

zararli odatlar

bola asab tizimi rivojlanishiga salbiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

5. IJTIMOY-PEDAGOGIK OMILLAR: OILAVIY MUHIT VA NUTQIY MULOQOT

Bola nutqi asosan taqlid asosida rivojlanadi. Shu sababli oilaviy muhit juda katta ahamiyatga ega.

Oilaviy nutq muhiti

Agar bolaning atrofida:

boy lug'atli;

ravon;

to'g'ri nutq mavjud bo'lsa,

uning nutqi tezroq rivojlanadi.

Muloqot sifati

Ota-onaning:

ertak aytib berishi;

savol-javob qilishi;

suhbatlashishi

ikkinchi signal tizimining faol rivojlanishiga yordam beradi.

Ijtimoiy muloqot

Bog'cha muhiti va tengdoshlar bilan o'yinlar bolaning nutqiy faolligini oshiradi.

6. PSIXOLOGIK OMILLAR: EMOTSIONAL BOG'LIQLIK VA NUTQ MOTIVATSIYASI

Nutq rivojlanishi bolaning ruhiy holati bilan ham bog'liq.

Emotsional bog'liqlik

Mehribon va ijobiy muhitda ulg'aygan bola o'z fikrini erkin ifodalashga intiladi.

Nutq motivatsiyasi

Agar bolaning barcha ehtiyojlari imo-ishora orqali bajarilaversa, unda gapirishga ehtiyoj kamayadi. Shu sababli bolani so'zlashishga rag'batlantirish muhimdir.

Stress va qo'rquv

Oiladagi nizolar, qo'rqinchli muhit yoki ruhiy bosim bolaning nutq faoliyatini sustlashtirishi mumkin.

7. ZAMONAVIY TEXNOLOGIYALARNING TA'SIRI (EKTRAN VAQTI)

Bugungi kunda telefon, planshet va televizorlarning ortiqcha qo'llanilishi bolalar nutqiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda.

Passiv axborot qabul qilish

Telefon yoki planshet bolaga tayyor axborot beradi, ammo jonli muloqotni ta'minlamaydi.

Nutq rivojlanishining kechikishi

Haddan tashqari ekran vaqti:

nutqning kechikishiga;

lug'at boyligining kamayishiga;

muloqotga qiziqishning pasayishiga olib keladi.

Shu sababli kichik yoshdagi bolalarda ekran vaqtini cheklash tavsiya etiladi.

8. NUTQ RIVOJLANISHIDAGI NUQSONLAR VA ULARNING OLDINI OLISH

Ikkinchi signal tizimidagi ayrim buzilishlar nutq nuqsonlariga olib kelishi mumkin.

Alaliya

Bosh miyaning nutq zonalari zararlanishi natijasida nutqning rivojlanmasligi kuzatiladi.

Nutq kechikishi

Biologik yoki ijtimoiy omillar sababli bolaning nutqi o'z vaqtida shakllanmaydi.

Oldini olish choralari

erta tashxis qo'yish;

logoped bilan ishlash;

psixologik yordam;

oilaviy qo'llab-quvvatlash

nutq nuqsonlarining oldini olishda muhim ahamiyatga ega.

9. XULOSA VA TAVSIYALAR

Bolalarda ikkinchi signal tizimining rivojlanishi murakkab va ko'p omilli jarayon hisoblanadi.

Ushbu tizimning to'laqonli shakllanishi uchun biologik yetuklik va ijtimoiy muhit uyg'unligi zarur.

Nutqning rivojlanishi bolaning tafakkuri, xotirasi, muloqot qobiliyati va shaxs sifatida shakllanishida muhim rol o'ynaydi. Shu sababli ota-onalar va pedagoglar bolalar bilan muntazam muloqot olib borishlari kerak.

Tavsiyalar

Bola bilan tug'ilganidan boshlab gaplashish;

ertak va she'rlar o'qib berish;

ekran vaqtini cheklash;

emotsional ijobiy muhit yaratish;

bolani savol berishga undash;

kitob o'qishga qiziqtirish.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Shartli reflekslar haqida ma'ruzalar
2. Wikipedia — Ikkinchi signal sistemasi
3. Soff.uz — Bolalarda ikkinchi signal tizimining rivojiga ta'sir etuvchi omillar
4. Zenodo — Bola nutqining rivojlanishiga ta'sir etuvchi omillar
5. CyberLeninka — Nutq rivojlanishi haqida maqolalar
6. 21K School — Factors Affecting Child Development